

DE ACTIVITEITEN VAN DE ANDERE RELIGIEUZE CONGREGATIES

Axel Liégeois

Als we enig inzicht willen krijgen in de religieuze congregaties die zich aan de krankzinnigenzorg hebben gewijd, dan kunnen we ze gemakkelijk in twee categorieën verdelen. Ten eerste zijn er de typisch 19de eeuwse charitatieve congregaties die na de Franse Revolutie tussen Kerk en Staat ontstaan zijn. Enerzijds waren er de religieuzen die niet beter wensten dan officieel erkend te worden, hun religieus leven opnieuw te mogen organiseren en zich vanuit het Caritas-ideaal voor anderen in te zetten. Anderzijds hadden de Commissies van Burgerlijke Godshuizen en Weldadigheidsbureaus tijdens de Franse en ook nog de Hollandse tijd te kampen met financiële problemen en een gebrek aan personeel. De vraag van de burgerlijke instanties en het aanbod van de religieuzen ontmoetten elkaar in het contractmodel waarbij de religieuzen tegen geringe vergoeding de lastige taken van de overheid overnamen. Zo hebben we het ontstaan geschetst van de Broeders en Zusters van Liefde en van de Zusters van de Bermhertigheid Jesu. Zij hadden voor die tijd grote instellingen van 50 en zelfs meer dan 100 krankzinnigen. Te Gent heeft Guislain met de Broeders en de Zusters van Liefde een hervorming in de behandeling doorgevoerd die hij door de wet van 1850 aan geheel België kon opleggen. Binnen deze typisch 19de eeuwse charitatieve congregaties moeten we verder nog het ontstaan schetsen van de Broeders van St.-Jan de Deo en de Broeders Hiëronymieten.

Een tweede categorie van religieuze congregaties zijn deze die reeds voor de Franse Revolutie met de zorg voor krankzinnigen bezig waren. Vanaf de 15de eeuw waren er in de meeste Vlaamse steden één of meer religieuze communauteiten die krankzinnigen in hun klooster opnamen. De meeste van deze kleine gestichten werden door de Franse Revolutie afgeschaft. Deze instellingen hadden bijna nooit meer dan een 30-tal krankzinnigen. De broeders en zusters zetten zich in om het lot van die mensen te verzachten maar meestal was er geen sprake van enige wetenschappelijke of medische aanpak. Pas na 1850 drong de hervorming in de behandeling door en groeiden ze uit tot grotere instellingen. Deze categorie kunnen we vanuit chronologisch standpunt nogmaals in twee verdelen. Ten eerste de Cellebroeders en Cellezusters die vanaf de 14de eeuw ontstaan zijn binnen een heel specifiek religieus en sociaal klimaat. Vermoedelijk vanaf de 15de eeuw zijn ze met de krankzinnigenzorg begonnen. Van deze soort instellingen waren er in de 19de eeuw nog 9 in Vlaanderen. Een tweede soort instellingen zijn deze die pas in de 17de-18de eeuw ontstaan zijn als zelfstandige stichtingen of in het voetspoor van de Cellebroeders en -zusters. Van deze waren er in de 19de eeuw nog 4.

Het is vanzelfsprekend dat wij in het bestek van dit hoofdstuk de boeiende ontwikkelingen van al deze instellingen afzonderlijk niet kunnen behandelen. Daarvoor verwijzen we graag naar het Repertorium van het historisch bezit van de Vlaamse Katholieke Instellingen.¹ Omdat de Cellebroeders en -zusters eigenlijk de pioniers van de krankzinnigenzorg zijn, willen we eerst hun ontstaan en ontwikkeling schetsen om zo beter het eigen karakter van deze instellingen te begrijpen. Met de bedoeling de zaak wat levendig te kunnen voorstellen, behandelen we daarna een typevoorbeeld, nl. de Broeders Alexianen te Tienen. Zo kunnen we het ons veroorloven op de derde plaats iets korter in te gaan op de andere instellingen van de Cellebroeders en -zusters. Ten vierde bespreken we dan de congregaties uit de 17de en 18de eeuw. Tenslotte zullen we het hebben over de 19de eeuwse charitatieve congregaties. Als type-voorbeelden kunnen we verwijzen naar de uitvoerige besprekingen in de vorige twee hoofdstukken.

Cellebroeders en cellezusters: de pioniers van de krankzinnigenzorg

In de Middeleeuwen zien we twee grote evolutielijnen die voor het ontstaan van de krankzinnigenzorg door religieuze congregaties belangrijk zijn. Enerzijds verschoof bij de opkomst van de steden (einde 10de- begin 11de eeuw) de liefdadigheid van de abdijen naar stedelijke instellingen. Anderzijds ontstond in de 13de eeuw als reactie op het georganiseerde religieuze leven van Benedictijnen en Cisterciënzers de armoedebeweging met haar meer volkse ordes.² In Zuid-Europa ontstonden de Franciscanen en de Dominicanen en in Noord-Europa (Duitsland, Vlaanderen, Noord-Frankrijk) de meer stedelijke kloosterwoningen van de Gasthuisbroeders en -zusters, de Begaarden en de Begijnen.³ Toen in de 14de eeuw de pest in onze steden woedde, ontstonden uit deze beweging van Begaarden en Begijnen nieuwe religieuze gemeenschappen van mannen en vrouwen die de pestlijders verzorgden. Ze leefden zeer arm en moesten om brood bedelen om in hun bestaan te voorzien. Ze werden aanvankelijk "matemannen" of "matewiven" en "lollaards"⁴ genoemd,

1. A. LIEGEOIS, *Repertorium van het historisch bezit van de Vlaamse Katholieke psychiatrische instellingen*, Leuven, 1984. In het repertorium is er voor elke instelling een historiek, een inventaris van het historisch bezit en een verdere literatuurverwijzing opgenomen.

2. W. SOUTHERN, *Fringe Orders and Anti-Orders*, in *Western Society and the Church in the Middle Ages*, Penguin-Books, Great-Britain, 1970, p. 300-318.

3. De Begijnen en de Begaarden zijn een religieuze beweging van leken. Aanvankelijk hadden ze geen vaste regels en werden door de Kerk eerder getolereerd dan erkend. Ze leefden in kleine gemeenschappen die de nadruk legden op een armoedig en mystiek leven. Belangrijk is ook dat ze door arbeid in hun eigen bestaan voorzagen.

4. De naam "matemannen" of "matewiven" werd hun gegeven omwille van hun armoedige kledij en hun nederig bestaan. De naam "lollaards", van lollen, lallen, slaat waarschijnlijk op hun zacht

maar deze benamingen verdwenen en maakten plaats voor "Cellieten", Cellebroeders of Cellezusters.⁵ Nog later, toen ze de H. Alexius tot beschermheilige aangenomen hadden, werden ze Alexianen (of Alexianinnen) genoemd.⁶ Nog in de 14de eeuw konden ze overeenkomsten sluiten met de Tafels van de H. Geest, de toenmalige liefdadigheidsinstellingen van de steden. Zo kregen ze een vergoeding voor het verplegen aan huis, het verzorgen van pestlijders en het kisten en begraven van doden.

In een tijd waarin ook talrijke niet-orthodoxe bewegingen ontstonden, werden de Cellebroeders en -zusters door de pausen in bescherming genomen. Op 3 januari 1458 kregen ze van Paus Pius II de toestemming om klooster-geloften af te leggen. De vrouwen kozen voor de Regel van Augustinus en werden Zwartzusters genoemd ofwel voor de Derde Regel van Franciscus en werden dan Grauwzusters genoemd. De mannen kozen bijna allemaal voor de Regel van Augustinus en bleven Cellebroeders. De statuten werden gegeven door een bulle van Paus Julius II in 1506 en werden bekrachtigd door Clemens XI in 1709. In 1559 waren er volgens E. de Moreau⁷ 14 kloosters van Cellebroeders en 53 van Zwartzusters en Grauwzusters in België. De Cellebroeders hielden in 1468 een eerste algemeen kapittel te Luik. Ze verkozen er de algemene overste en richtten vijf provincies op.⁸ De Zwartzusters en Grauwzusters groeiden uit tot verschillende religieuze congregaties met steeds nieuwe stichtingen en vertakkingen.

Vermoedelijk vanaf de 15de eeuw begonnen de Cellebroeders met de zorg voor de krankzinnigen.⁹ De Cellezusters begonnen er veel later aan,

prevelen of hun lijkzangen. Cfr T. STROOBANTS, *De Broeders Alexianen te Tienen*, Tienen, 1975, p. 5.

5. De naam "Cellieten" komt van celle, klein huis of klooster waarin ze leefden. Deze naam is blijven bestaan.

6. De naam Alexianen komt van de H. Alexius die ze tot beschermheilige namen. Hij is ons bekend uit een Syrische legende van de 5de eeuw. Daar wordt hij voorgesteld als een jonge Romeinse patriciër die een door zijn ouders voorbereid huwelijk ontvlucht, zich naar Edessa begeeft en daar in volkomen armoede en vergetelheid leeft en sterft. Het basiswerk over de Broeders Alexianen is C.J. KAUFMANN, *The History of the Alexian Brothers from 1300 to 1789*, Dl. I: *Tamers of the Death*, New York, 1976, 234 p.; Dl. II: *The Ministry of Healing*, New York 1978, 354 p.

7. E. DE MOREAU, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, Dl. IV, 1949, p. 303.

8. Op het Kapittel te Luik waren de volgende Belgische huizen aanwezig: Antwerpen, Brugge, Brussel, Diest, Gent, Hasselt, Huy, Leuven, Lier, Luik, Mechelen, Roeselare, St.-Truiden, Tienen en Veurne. Cfr De Nieuwe Weg, XXIII, p. 2-3. Br. Vrancken van Limburg werd er tot eerste Agemene Overste gekozen en er werden vijf provincies opgericht: de Provincie Brabant en Land van Luik, de Provincies Holland, Vlaanderen, Rijnland en Saxen.

9. Wanneer de broeders en zusters begonnen zijn met het verzorgen van krankzinnigen kunnen we niet met exactheid bepalen. Het onderzoek zou voor elk huis afzonderlijk moeten gebeuren. Wat we wel met zekerheid weten is dat er tussen de 14de en 16de eeuw naast de 15 huizen die aanwezig waren op het kapittel nog huizen waren te Diksmuide, Oudenaarde en Ronse en mogelijks ook te Aalst, Dendermonde en Ieper. We weten ook met zekerheid dat van al deze huizen de Alexianen krankzinnigen verzorgd hebben te Antwerpen, Brugge, Brussel, Diest, Gent,

nl. vanaf de 17de eeuw. Met de Reformatie verdwenen heel wat huizen¹⁰ en de Franse Revolutie zorgde voor een nog grotere vernietiging,¹¹ althans bij de Alexianen. Na het Concordaat konden de huizen in clandestiniteit herbeginnen en zich niet zonder moeilijkheden herstellen tijdens het Empire of de Hollandse periode, sommige zelfs pas na de Belgische onafhankelijkheid. Ondertussen ontstond er vanuit medische hoek felle kritiek op de toestand van de krankzinnigengestichten en een nieuwe visie op de geesteszieke en zijn behandeling. Deze hervorming deed na 1850 het aanzicht van de "oude" gestichten veranderen.

De Broeders Alexianen te Tienen

Na deze historische inleiding over het ontstaan van de Alexianen, Grauwzusters en Zwartzusters bespreken we nu één casus, nl. de Broeders Alexianen te Tienen.¹² Wanneer de broeders zich te Tienen gevestigd hebben, kunnen we door het ontbreken van documenten onmogelijk te weten komen.¹³ De oudste tekst over de Cellebroeders te Tienen is een oorkonde van 20 juni 1441, uitgaande van het kapittel van St-Germanus.¹⁴ De geestelijkheid van St-Germanus gaf daarmee aan de broeders de toelating om aalmoezen te

Hasselt, Leuven, Lier, Luik, Mechelen, Oudenaarde, St.-Truiden en Tienen. Cfr De Nieuwe Weg, XXIII, p. 11-135.

10. Door de Reformatie werden de Hollandse en Saksische Provincies van de Alexianen afgeschaft. De andere werden sterk uitgedund.

11. In België hebben alleen de huizen te Antwerpen, Diest, Leuven, Lier, Luik, Mechelen en Tienen de Revolutie overleefd. Cfr De Nieuwe Weg, XXIII, p. 2.

12. Bij de bespreking van de Broeders Alexianen te Tienen hebben we zeer dankbaar gebruik gemaakt van T. STROOBANTS, *De Broeders Alexianen te Tienen*, onuitgegeven studie, Tienen, 1975, 79 p.

13. C. VAN GESTEL schrijft in zijn *Historia sacra et profana archiepiscopatus Mechleniensis sive descriptio archi-diocesis illius*, 1725, p. 276, dat de Alexianen begonnen met het begraven van de doden rond 1200. Deze datum lijkt ons veel te vroeg omdat hij niet overeenstemt met de stichtingen van de Alexianen in andere steden. P.V. BETS in zijn *Histoire de la ville et des institutions de Tirlemont*, Leuven, 1860, dl. II, p. 179, stelt de periode 1250-1300 voor en heeft als oudste vermelding 1340. L. ROCK, *Enige bladzijden uit de geschiedenis van Thienen*, Tienen, 1897, p. 86-87 aanvaardt de periode 1250-1300. Kan. J. LAENEN, *Kerkelijk en Godsdienstig Brabant vanaf het begin van de 14de eeuw tot in de 16de eeuw of de Voorgeschiedenis van het Aartsbisdom Mechelen*, Antwerpen, 1936, dl. II, p. 101, is voorzichtiger en plaatst de stichting in de loop van de 14de eeuw. Voor een grondige bespreking van de oudste getuigen verwijzen we graag naar T. STROOBANTS, *o.c.*, p. 10-11.

14. Deken en kapittel van St-Germanus (20.06.1441), Archief Broeders Alexianen Boechout (ABAB), 646, 23: "U allen sij kenlijc dattet huys der cellen broders in onser voirs. stad ghebreclijc ende verdervende is, soe dattet behoevich is, vermits zekeren noet daer toe dwinghende, weder ghemaect ende ghetimmert te werden. Ende want die selve cellen broders ghene propere renten en hebben, noch rijcke en syn van tytliken goede, mer mer behoevich syn doe helikes ghevoedet te werden metten almessen, kerstenre menschen".

vragen en deed een beroep op de christenen om hen te helpen bij het herstellen van hun tehuis. Maar met de nodige voorzichtigheid mogen we aannemen dat de Alexianen vanaf de 14de eeuw een huis te Tienen hadden.¹⁵

Uit een ordonnantie van 3 november 1591¹⁶ kennen we de diensten die de broeders in de stad verleenden: ze verzorgden de zieken aan huis, in het bijzonder de pestlijders, ze kistten en begroeven de doden en ze vervoerden de zieken naar het gasthuis. Voor al deze diensten kregen de broeders een vergoeding volgens een vast tarief, toegekend door de Tafel van de H. Geest. Uit dezelfde ordonnantie weten we dat de broeders ook aalmoezen mochten vragen en daarenboven van het privilege genoten vrijgesteld te zijn van het logeren van soldaten, het houden van de wacht en het betalen van accijnzen.¹⁷ Merkwaardig is dat er in deze oorkonde van 1591 niets staat over het verzorgen van geesteszieken.

De oudste tekst waarin de zorg voor krankzinnigen vernoemd wordt, is een "supplication van den 19 july 1660".¹⁸ Hierin is sprake van herstellingen die aan het klooster moeten gebeuren en van de "intentie om Cellen oft plaetsen om sinnelooze menschen te stellen". Vanaf die datum worden de Alexianen bijna uitsluitend als oppassers van zinnelozen vernoemd. Maar volgens T. Stroobants¹⁹ is het best mogelijk dat de Alexianen reeds van de 14de tot de 16de eeuw geesteszieken verzorgden, alhoewel deze hypothese niet te bewijzen is. Wij zouden stellen dat de Alexianen hoogstwaarschijnlijk ten vroegste vanaf de 15de eeuw krankzinnigen in hun huizen opnamen.²⁰ Over het algemeen waren er dan in de Alexianenkloosters 5 tot 15 broeders: het aantal pensionaires was meestal ongeveer hetzelfde en zeker niet meer dan

15. Vermeldingswaardig is dat naast de Cellebroeders ook de zusters dezelfde diensten deden. Deze Grauwzusters zijn ook nog in Tienen actief. Cfr *Ibid.*, p. 9.

16. Ordonnantie (03.11.1591), Archief Stad Tienen (AST), Sethboek RI, 1635, p.54-55; geciteerd en besproken in *Ibid.*, p.14-18.

17. Deze accijnzen hebben waarschijnlijk betrekking tot het bier dat de Cellebroeders zelf brouwen in hun brouwerij en daarnaast nog in een bepaalde hoeveelheid kregen van de Tafel van de H. Geest.

18. Supplication van den 19 july 1660, AST, Sethboek A 1635-1688/N.

19. T. STROOBANTS, *o.c.*, p. 21, maakt gebruik van de volgende tekst om zijn hypothese te staven: "Il résulte que les frères connus ici sous le nom d'Alexiens étaient les mêmes que ceux connus en France sous le nom des Frères de St.-Jean de Dieu" (brief van 4 vendémiaire an VI van de Centrale Administratie van het Departement van de Dijle aan het Tiense Stadsbestuur). De gelijkstelling met de Broeders van St.-Jan de Deo, in 1540 door St.-Jan de Deo (geb. 1495) voor de krankzinnigenzorg gesticht, zou een vroege datering van de krankzinnigenzorg van de Alexianen mogelijk maken.

20. Wij hebben daarvoor twee argumenten van algemeen-historische aard. En eerste ontstaat de trend om krankzinnigen op te nemen in de rest van Europa in de 15de eeuw. Ten tweede zijn de huizen van de Cellebroeders pas ontstaan in de loop van de 14de eeuw, hebben ze zich eerst gewijd aan de pestlijders en moeten de gemeenschappen de nodige tijd gehad hebben om zich te consolideren alvorens lastige gasten op te nemen.

het dubbel. De rustige patiënten leefden gedeeltelijk met de broeders samen en werden zeer menselijk behandeld.

Van de 15de tot de 18de eeuw zijn de Cellebroeders niet gespaard gebleven van ellende, verval en plunderingen. In 1578 werd hun huis in de Kapelstraat door de legers van Willem van Oranje en de Hertog van Anjou verwoest.²¹ Op verzoek van het Stadsbestuur keerden de broeders in 1591 terug en vestigden zich in de Veldbornstraat. In 1630-40 werd hun huis waarschijnlijk voor een tweede keer zwaar gehavend door de Hollandse troepen van Frederik van Nassau.²² De broeders herstelden het huis en slaagden er na veel onderhandelingen in het op 11 februari 1664 van de stad te kopen.²³ Ze konden hun klooster verder inrichten en tot aan de Franse Revolutie beleefden ze een rustige en bloeiende periode.

Met de komst van de Fransen weigerden de Cellebroeders bepaalde diensten aan de bezetters. Op 25 november 1794 namen de Fransen een strafmaatregel waarbij alle gevangenen zouden opgesloten en verzorgd worden door de broeders. Ze protesteerden via het nieuwe Gemeentebestuur dat de broeders fel verdedigde, maar tot eind 1795 bleven ze met de gevangenen opgescheept.²⁴ Een hardere slag kregen de Alexianen toen de wet van 15 fructidor an IV (1 september 1796) alle godsdienstige gemeenschappen in de Franse Republiek afschafte. De broeders Alexianen reageerden niet, zoals blijkt uit de brieven van 17 november 1796 en 3 januari 1797 van de Centrale Administratie van het Dyledepartement die er bij het Gemeentebestuur op aandrong de wet van 15 fructidor uit te voeren.²⁵ De broeders rechtvaardigden hun weerstand met de vraag wat er met de krankzinnigen moest gebeuren. Daarop antwoordde de Centrale Administratie in een brief van 20 mei 1797 dat de "zotten" naar een centraal huis in Brussel moesten overgebracht worden.²⁶ De Alexianen stelden dan voor de zorg voor geesteszieken voort te zetten, zonder om financiële steun te vragen. De Centrale Administratie aarzelde en gaf dan in een brief van 5 juni 1797 toe.²⁷ Een deel van het

21. T. STROOBANTS, *o.c.*, p.24.

22. *Ibid.*, p. 26.

23. *Ibid.*, p. 29-30.

24. *Ibid.*, p. 39-42.

25. Brief van 17 november 1796 van het Ministerie van Financiën aan het Tiense Stadsbestuur; brief van 3 januari 1797 van de Centrale Administratie aan het Tiense Stadsbestuur, Stadsarchief Tienen, vermeld in *Ibid.*, p. 43-44.

26. Brief van 1 prairial an V (20 mei 1797) van de Centrale Administratie aan het Stadsbestuur van Tienen, Stadsarchief Tienen: "Arrête que dans le plus bref délai les Administrations municipales des communes de Louvain, Diest et Tirlemont feront transférer dans celle de Bruxelles et dans l'établissement dit maison des Imbéciles près de la Porte de Laeken, les individus qui se trouvent dans les couvents supprimés des Alexiens et qui y étaient refermés pour cause de folie ou d'imbécilité".

27. T. STROOBANTS, *o.c.*, p. 45-46.

klooster werd toegestaan aan de broeders om er de zieken verder te verzorgen. Na deze kleine overwinning werd het een rustigere periode met slechts één incident: de Centrale Administratie beweerde dat de broeders toch financiële steun aanvaard hadden maar het Gemeentebestuur verdedigde hen opnieuw.²⁸ Na vier maanden deed het gerucht de ronde dat de wezen naar het Alexianenklooster zouden overgebracht worden. De beslissing om de Alexianen te verdrijven was nog lang niet opgeheven; men wachtte alleen op de aanpassing van de instelling te Brussel. Er werden heel wat argumenten tegen het gebruik van het Alexianenklooster als wezenhuis aangebracht. Na maandenlang wachten werden begin juli 1798 de wezen uit het St.-Laureysgasthuis toch naar de Cellebroeders verhuisd. Kort daarna, op 7 juli, werden de broeders uit hun klooster verdreven.²⁹

Nog voor het Concordaat ondertekend was, werden er op godsdienstig gebied heel wat toegevingen gedaan. Zo konden de Alexianen reeds op 27 juni 1801 in hun klooster terugkeren onder de naam van "Gardiens de l'Hospice des insensés, porteurs des malades et employés à l'inhumation des cadavres".³⁰ Ze kregen een deel van het gebouw en de wezen een ander; deze toestand werd door de prefect van het Departement te Leuven bekrachtigd in een brief van 12 messidor an XII (1 juli 1804).³¹ De broeders konden terug hun oude taken vervullen: het verzorgen van zieken aan huis, het dragen van de zieken naar het Burgerlijk Hospitaal en het begraven van de doden. In hun zorg voor de geesteszieken werden ze ernstig gehinderd door een gebrek aan ruimte. Tussen 1808 en 1820 daalde het aantal broeders van 7 tot 2; in dezelfde periode hadden ze de zorg voor een 34-tal wezen en een 7-tal geesteszieken.³² Onder het Hollandse bewind veranderde er niet veel aan de toestand. Een Permanente Commissie van de Katholieke Eredienst onder Willem I bepaalde het maximum aantal broeders. De Alexianen behoorden tot de eerste categorie van religieuze associaties die omwille van hun openbaar nut mochten blijven bestaan op voorwaarde dat hun statuten goedgekeurd waren. In 1829 werden de statuten van de Broeders te Tienen gewijzigd waardoor ze hun religieus karakter verloren. Na de Belgische onafhankelijkheid konden de Alexianen hun oude statuten terugnemen maar ondertussen waren de banden tussen de verschillende huizen verbroken en stonden ze allen onder het gezag van de aartsbisschop van Mechelen. In de Hollandse tijd was het ook niet gelukt de wezen in een andere instelling te plaatsen. Pas in 1838

28. *Ibid.*, p. 46-48.

29. *Ibid.*, p. 50-51.

30. *Ibid.*, p. 54-55.

31. *Ibid.*, p. 55.

32. *Ibid.*, p. 56.

verhuisden de wezen naar hun huidige instelling en kwam geheel het klooster vrij voor de geesteszieken.

Het krankzinnigengesticht van de Cellebroeders was gebouwd volgens het gewone plan van hun kloosters: een centrale binnenkoer omgeven door de gebouwen van het klooster en de instelling. Het klooster en de gangen gaven uit op de koer; de kamers en de cellen op de tuinen en de omliggende gronden. Toen Guislain de instelling in 1841 bezocht,³³ waren er 9 broeders en 14 patiënten. De gebouwen waren eigendom van de Commissie van Burgerlijke Godshuizen en de broeders waren belast met de verzorging tegen een vergoeding van 0,70 fr per dag en per patiënt. Er waren zes cellen voor woelige patiënten, geen infirmerie en geen badkamer. Opsluitingen, de gordel met ijzeren ketting en de dwangbuis werden er als dwangmiddel gebruikt. Er was ook geen werk of andere bezigheid voor de patiënten; enkelen mochten de religieuze diensten in de kapel bijwonen. De patiënten waren niet ingedeeld volgens de aard van hun ziekte en van medische behandeling was absoluut geen sprake. Voor de rest was de netheid van de gebouwen, het algemene klimaat, de voeding en de slaping zeer goed. Het huis had geen reglement maar werd regelmatig geïnspecteerd door de politiecommissaris en de voorzitter van de Godshuizencommissie. Een collocatiebevel van het gemeentebestuur volstond om iemand te plaatsen. De conclusie van Guislain was dat het huis niet aan alle voorwaarden voldeed om er geesteszieken te behandelen maar dat men er met weinig kosten een goed huis voor ongeneeslijke zieken zou kunnen openen.

Pas door de wet van 18 juni 1850 werd het krankzinnigengesticht van de Alexianen te Tienen officieel erkend. Door het Koninklijk Besluit van 28 juni 1853 werd hen toegestaan 30 krankzinnigen, waaronder 20 betalenden en 10 armen, op te nemen tegen een vergoeding van 1 fr per dag.³⁴ In de tweede helft van de 19de eeuw nam de instelling een grote uitbreiding, zowel in het aantal patiënten als in de gebouwen. In 1891 konden de broeders het huis van de Burgerlijke Godshuizen terugkopen. In 1930 brandde de instelling af en werd herbouwd naar de eisen van de tijd. In 1950 sloten de broeders zich aan bij de Broeders Alexianen van Boechout en in 1975 kwamen alle Belgische Huizen terug onder het gezag van het Generaalat van de Broeders Alexianen.

33. J. GUISLAIN, *Rapport*, p. 123.

34. T. STROOBANTS, *o.c.*, p. 61.

De Broeders Alexianen, de Grauwzusters en de Zwartzusters

We hebben de ontwikkelingsgeschiedenis van de Cellebroeders te Tienen tamelijk grondig geschetst. Nu zullen we de andere instellingen van de Cellebroeders en -zusters systematisch maar bondiger bespreken. We behandelen achtereenvolgens de Alexianen te Mechelen, Antwerpen en Lier; de Alexianen en de Zwartzusters-Augustinessen te Leuven, de Alexianen en de Grauwzusters-Franciscanessen te Diest en tenslotte de Grauwzusters-Penitenten te Velzeke.

Het eerste spoor van de Broeders Alexianen te Mechelen is volgens C. Van Gestel het jaar 1305 toen de broeders door de Magistratuur van de stad ontvangen werden.³⁵ Ze vestigden zich te Groenendaal (tegenwoordige begijnhof) en verzorgden er de pestlijders. In 1614 verhuisden ze naar een nieuw klooster in de Nokerstraat. Zeker vanaf toen verzorgden ze krankzinnigen.³⁶ In 1797 werd het klooster door de Franse soldaten bezet en in 1798 verkocht, maar na het Concordaat kochten de broeders het in 1802 terug. Het huis was gebouwd volgens het gewone plan van de Alexianenkloosters, en had naast het krankzinnigengesticht ook nog een brouwerij. Het gesticht was volgens Guislain³⁷ niet geschikt voor het behandelen van geesteszieken. De gebouwen voldeden niet aan de voorwaarden, er was geen indeling van de patiënten, geen werk of enige andere bezigheid en geen medische behandeling. De administratie was door geen enkel reglement gebonden en de inspectie betekende niet veel. In 1838 bereikte het broederhuis een dieptepunt toen op één na alle broeders gestorven waren en in 1797 een tweede toen er slechts twee broeders meer overbleven. Ze zetten hun werk toch moedig voort en planden zelfs een nieuwe instelling in de omgeving van Brussel. In 1909 verhuisden de Broeders Alexianen naar Grimbergen.

Het eerste gegeven dat we over de Cellebroeders te Antwerpen hebben is dat ze in 1345 van een Duitse koopman, Hendrik Sudermann, een huis op de Korte Mere kregen.³⁸ Het huis werd door de Reformatie afgeschaft maar in 1547 heropgericht in de Jezusstraat. In 1797 werd het huis voor een tweede maal afgeschaft door de Franse Revolutie maar reeds in 1800 konden de broeders terugkeren. De instelling te Antwerpen beoordeelde Guislain³⁹ positiever dan te Mechelen. De gebouwen waren in een betere staat; ook de cellen, de

35. C. VAN GESTEL, *o.c.*, vermeld in N.N., *De geschiedenis van de Broeders Alexianen van Grimbergen*, onuitgegeven historiek, ABAB, p. 1.

36. Het is zeer waarschijnlijk dat de broeders reeds vroeger krankzinnigen opnamen. Een aparte studie zou moeten ondernomen worden om de preciese datum te bepalen, maar er is veel kans toe dat men stoot op een gebrek aan historische bronnen.

37. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 101.

38. N.N., *De Broeders Alexianen van Brabant*, onuitgegeven historiek, ABAB, p. 1-2.

39. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 100.

dwangmiddelen en het algemeen klimaat in het gesticht waren goed. Maar er was nog niets om de geesteszieken op een wetenschappelijke manier te behandelen. Na de wet van 1850 werden er verschillende plannen uitgewerkt om de gebouwen aan te passen en het aantal bedden op te drijven. De beperkte oppervlakte en mogelijkheden in het centrum van de stad dwong de broeders naar een nieuwe instelling uit te kijken. In 1876 verhuisden de Alexianen naar Boechout.

In 1430 worden de Cellebroeders van Antwerpen door de Magistratuur van Lier ontboden om er ook een stichting te beginnen.⁴⁰ In 1460 woonden de Alexianen in de Berlaarstraat. Zoals de Zwartzusters van Lier verzorgden ze de zieken en begroeven ze de doden. Later namen ze ook krankzinnigen in hun huis op.⁴¹ In 1797 moesten de broeders hun klooster verlaten maar ze konden vlug hun eigendom terugkopen. Guislain was tevreden over de instelling, zoals blijkt uit zijn Rapport van 1842.⁴² De gebouwen waren in goede staat, zeer proper, ruim genoeg en goed gemeubileerd. Maar de instelling had ook ernstige tekorten: er waren geen baden en geen medische behandeling; de geneesheer kwam zelden binnen en de dwangmiddelen waren volgens Guislain barbaars: kettingen aan armen en benen en een ijzeren gordel. Naast deze krankzinnigen waren er ook nog andere pensionaires in het klooster opgenomen. De wet van 1850 liet niet meer toe dat deze mensen in psychiatrische instellingen werden opgenomen. In 1869 beslisten de Alexianen geen geesteszieken meer op te nemen maar enkel andere patiënten te verzorgen. In 1946 werd het huis te Lier afgeschaft.

Te Leuven waren er van oudsher twee krankzinnigengestichten, één van de Alexianen en één van de Zwartzusters-Augustinessen. Het klooster van de Cellebroeders, "Celle van Biest" genoemd, bestond reeds in 1345.⁴³ In 1472 en 1498 werd het Generaal Kapittel van de Alexianen in Leuven gehouden. De oudst bekende overste is Br. Andreas Sas die in 1500 eveneens Provinciaal was van de Cellebroeders en de Zwartzusters. Vanaf hun vestiging hebben de broeders hun traditionele werken uitgoeverd en wanneer ze met de krankzinnigen begonnen zijn, weten we ook hier niet. In 1739 werd het klooster totaal verwoest. Met de Franse Revolutie werden de gebouwen eigendom van de Burgerlijke Godshuizen, maar de broeders mochten er als "leek" verder blijven werken. Het intern reglement van 4 mei 1836 en 11 mei 1842⁴⁴ was

40. N.N., *De Cellebroeders van Lier*, onuitgegeven historiek, ABAB, p. 1.

41. Zoals van de meeste huizen van de Alexianen weten we niet wanneer ze begonnen zijn met de zorg voor geesteszieken. Dit geldt zowel voor het klooster te Lier als het boven besproken klooster te Antwerpen.

42. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 102.

43. N.N., *De Cellebroeders van Leuven*, onuitgegeven historiek, ABAB, p. 1.

44. *Ibid.*, p. 4-5. Het reglement bevat 56 artikels. Ter illustratie en ter vergelijking met het reglement van Triest en Guislain citeren we enkele passages. .br "Bij de opname van een

helemaal geïnspireerd door het reglement van Triest en Guislain uit 1829 en was geldig voor het gesticht van de Celbroeders en dat van de Zwartzusters. Guislain loofde in 1842 de instelling, alhoewel hij ze onder deze omstandigheden nog niet helemaal geschikt vond voor de medische behandeling van de geesteszieken. In elk geval was het één van de beste waar de ideeën van de hervorming en de verbetering reeds waren doorgedrongen.⁴⁵ De hogere administratie voerde regelmatig controle uit. De geneeskundige dienst was toevertrouwd aan twee geneesheren die de instelling regelmatig bezochten om aan de zieken in de mate van het mogelijke de aangepaste zorgen te geven. Br. overste, die Guislain voor zijn geschikte kwaliteiten als directeur prees, en 10 broeders zorgden voor de 34 patiënten. Ze werden met zachtheid behandeld en zelden namen de broeders hun toevlucht tot dwangmiddelen. Alles was er uitzonderlijk proper en de kamers en de cellen voor de woelige zieken waren in goede staat. Om een zieke op te nemen moest men over een interneringsbesluit van het schepencollege beschikken. De zieken werden in een register ingeschreven. Guislain besloot zijn rapport met de bevinding dat de instelling uitermate goed beheerd was maar voegde er eerlijkheidshalve aan toe dat dit beheer vereenvoudigd werd door het hoge aantal geïnterneerden en het hoge kostgeld voor de armen.⁴⁶ Vanuit het broederhuis te Leuven werd in 1862 het huis van Brussel-Elsene gesticht. In 1889 brandde het Alexianenklooster in de Brusselsestraat af en de broeders richtten een nieuw op in de Herestraat. In 1963 werd het huis afgeschaft.

Het klooster van de Zwartzusters-Augustinessen te Leuven werd in 1438 door een vrome dochter Elisabeth, uit het land van Luik, gesticht. Samen met andere vrouwen vestigde ze zich aan de Dijle en ze hielden zich uitsluitend bezig met het verzorgen van zieken. Pas in 1796 namen ze krankzinnige vrouwen in hun klooster op: waarschijnlijk wilden ze onder de dreiging van de Franse Revolutie zo het voortbestaan van de communiteit veilig stellen. Toen Guislain de instelling in 1841 bezocht⁴⁷ waren er 24 zusters die zorgden voor een 50-tal geesteszieke vrouwen, waaronder 25 betalenden. De instelling

krankzinnige zal hij voorgesteld worden in aanwezigheid van alle broeders en zusters, van de directeur of de directrice om zodoende grote indruk te maken op de geest en de zinnen van de zieke" (art. 7). .br "Hij (directeur of directrice) zal deze inlichtingen doorspelen aan de geneesheer en aan degenen die verantwoordelijk zijn voor de behandeling" (art. 8). .br "Men mag ook de vreemde of buitensporige handelingen van de waanzinnigen niet bespreken met buitenstaanders. Men mag de krankzinnigen ook niet afkeuren of belachelijk maken in hun aanwezigheid" (art. 23). .br "Men zet de krankzinnigen ertoe aan om te werken" (art. 48).

45. ".. et le couvent des Alexiens à Louvain sont incontestablement les meilleurs du pays, tout sous le rapport des réformes introduites par le régime que sous celui des dispositions des bâtiments. Mais ce ne sont pas là encore des hôpitaux de traitement convenables, et on ne devrait les conserver que comme de bons hospices d'incurables". J. GUISLAIN, *Rapport*, p. 134.

46. *Ibid.*, p. 125. Voor de behoeftige patiënten kregen de broeders 0,95 fr. per dag en het tarief voor de betalenden was van 450 tot 800 fr. per jaar.

47. *Ibid.*, p. 126.

voldeed aan alle voorwaarden van orde, netheid en hygiëne maar de oude gebouwen waren volgens Guislain niet geschikt. Alhoewel er dezelfde dokter en hetzelfde reglement functioneerden als bij de Cellebroeders, ontbrak naar Guislains oordeel de medische behandeling. Na het verschijnen van de wet van 1850 werden heel wat verbeteringen gedaan. In 1964 sloten de Zwartzusters zich aan bij het Convent van Bethlehem te Duffel en in 1971 ging de exploitatie van de instelling over naar het O.C.M.W. van Leuven.

In Diest waren de Cellebroeders de eerste kloostergemeenschap die de zieken aan huis verzorgde. Op 13 februari 1375 stond de Diestenaar, Geeraert van Blanckbaer, hen een huis af op de Lange Steenweg.⁴⁸ Ze deden de traditionele taken van de Cellebroeders, maar wanneer ze met de krankzinnigenzorg begonnen zijn, is niet geweten.⁴⁹ In 1796 werd het klooster afgeschaft maar met de toestemming van het stadsbestuur konden de broeders terugkeren. Volgens Guislain was het een behoorlijke instelling die terug voldeed aan de voorwaarden van orde, netheid en hygiëne maar waar de gebouwen niet helemaal geschikt waren en er geen sprake was van medische behandeling.⁵⁰ In 1959 stopten de Alexianen de psychiatrische zorg te Diest.

Rond dezelfde tijd als de Cellebroeders kwamen ook de Cellezusters naar Diest. De eerste vermelding van de zusters is in een overeenkomst van 18 april 1376 waarbij ze in ruil voor de ziekenzorg aan huis en in het Gasthuis een huis bij het Begijnhof kregen.⁵¹ Toen de gemeenschap in een dieptepunt geraakte werd Nicolaas van Essche (1507-1578) geestelijke leider van het begijnhof. Hij voerde een aantal hervormingen door, wijzigde de kloosterregel en sloot een nieuwe overeenkomst met de stad.⁵² De zusters begonnen met de krankzinnigenzorg kort voor 1783, toen het stadsbestuur hen vroeg zieken te verzorgen binnen de kloostermuren zoals de Cellebroeders dat deden.⁵³ Bij de opheffing van het klooster in 1796 hadden de zusters reeds de zorg voor krankzinnige vrouwen in Diest en sommigen deden ook dienst in Geel. De Grauwzusters werden uit de stad verdreven en pas na het Hollandse Bewind konden ze hun werk in Diest hervatten. Vanaf 1850 kreeg St.-Annendael opnieuw de zorg voor psychiatrische patiënten.

De Grauwzusters-Penitenten van de H. Franciscus te Velzele werden in 1344 door Burggraaf van Melun als een kloostergemeenschap van Reguliere Derde Ordelingen van de H. Fransiscus gesticht. Het klooster diende oor-

48. M. VAN DER EYKEN, *Ziekenzorg te Diest van de 12de tot de 18de eeuw*, Diest, 1979, p. 51.

49. Zeker is dat in de 17de eeuw geesteszieken bij de Cellebroeders verbleven en dat het in de loop van de 18de eeuw één van hun hoofdbezigheden werd. Dit betekent niet dat de broeders niet vroeger met de krankzinnigenzorg begonnen waren. cfr *Ibid.*, p. 53.

50. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 122.

51. M. VAN DER EYKEN, *o.c.*, p. 54.

52. *Ibid.*, p. 55.

53. *Ibid.*, p. 57.

spronkelijk als passantenhuis of nachtverblijf. In 1566 werden de zusters door de geuzen mishandeld en verjaagd en in 1580 werd het klooster helemaal geplunderd en verwoest door Fransman Delanoue. Alle zusters stierven in ballingschap. In 1585 vroeg Graaf Philip van Egmont aan de Provinciaal van de Minderbroeders de kloostergemeenschap opnieuw op te richten. Tijdens de Spaanse overheersing in 1689 kregen de zusters de toelating krankzinnige vrouwen op te nemen. In 1796 werden de zusters bedreigd om hun klooster te verlaten maar ze weigerden hardnekkig.⁵⁴ Toen Guislain de instelling bezocht waren er 23 zusters voor de zorg van 25 geesteszieke vrouwen, waaronder slechts vier behoeftigen.⁵⁵ De gebouwen waren zoals van een gewoon klooster maar minder somber en melancholisch. De instelling was zeer verzorgd maar midden dit gunstige klimaat ontbrak zoals altijd de medische behandeling. Na de wet van 1850 op de krankzinnigenzorg veranderde de situatie in de instelling.

De religieuze congregaties uit de 17de-18de eeuw

Na onze uitvoerige bespreking van de Celrebroeders en -zusters die ontstaan zijn vanaf de 14de eeuw en met de krankzinnigenzorg begonnen zijn respectievelijk vanaf de 15de en de 17de eeuw, zullen we het nu hebben over latere stichtingen. In de eerste helft van de 19de eeuw waren er vier van deze congregaties die zich aan de psychiatrie wijdden: de Zwartzusters van de H. Philippus Neri te St.-Niklaas, de Zusters van het Convent van Bethlehem te Duffel, de Zusters Maricolen te Dendermonde en te Lede en de Zusters Benedictinessen te Menen.

In 1698 stichtte Francisca Vercauteren te St.-Niklaas een genootschap van geestelijke dochters om naar het voorbeeld van de Zwartzusters en onder de bescherming van de H. Lucia zieken aan huis te verzorgen.⁵⁶ De "Ziekenzusters" woonden achtereenvolgens in twee verschillende huizen en vestigden zich tenslotte in 1710 in de Ankerstraat. Pastoor van Nieuwlande bezorgde hen de nodige grond van de Oratorie⁵⁷ waar ze een eigen huis konden oprichten. In hetzelfde jaar werd de associatie definitief gesticht en werd Francisca Vercauteren tot eerste overste verkozen. In 1716 namen ze een 10-tal geesteszieke vrouwen in hun huis dat van toen af "Ziekhuis" genoemd werd. In 1839

54. N.N., *Het klooster te Velzeke*, onuitgegeven historiek. Deze historiek is gebaseerd op het Oude Kronijkboek 1472-, Archief Zusters Penitenten Velzeke.

55. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 84.

56. A. PANNIER, *Van het Sieckhuys aan de Anckerstraete tot Sente Nicolaes inden Landen van Waes*, onuitgegeven studie, 1980, ongenummerd.

57. De Paters van Oratorie of Oratorianen deden vanaf ongeveer 1650 dienst op de parochie te St.-Niklaas. De Orde der Oratorianen was gesticht door de H. Philippus Neri.

werd de zustergemeenschap door Mgr Delebecque, bisschop van Gent, als de Congregatie van de Zwartzusters van de H. Philippus Neri erkend. Van toen af wijdden de Zusters zich hoofdzakelijk aan het verzorgen van vrouwelijke geesteszieken. In 1841 waren er 23 zusters waarvan drie zich uitsluitend met de zorg voor de 12 krankzinnige vrouwen bezig hielden.⁵⁸ De instelling was volgens Guislain getekend door een grote properheid en teruggetrokkenheid van de zusters. Er was terug geen medische behandeling, de dokter kwam alleen voor fysische aandoeningen en de patiënten werden niet aan het werk gezet. Rond de jaren 1843 werden de eerste grote bouwwerken gerealiseerd en de instelling breidde zich geleidelijk aan uit. In 1905 werd er nog een psychiatrisch centrum in Eeklo gesticht.

Het Convent van Bethlehem is ontstaan uit de begijnenbeweging in Nederland.⁵⁹ In 1440 stichtte Joannes van Raetshoven, de pastoor van Oisterwijk in Noord-Brabant, een begijnhof onder de naam van Bethlehem. Gedeeltelijk vervallen bracht Nicolaas van Essche in 1539 het begijnhof weer tot bloei door binnen het bestaande hof een nieuw convent te stichten, Maagdenhuys genoemd. Ten gevolge van de afkondiging van de "Placcaten der Staten-Generaal van Holland" werden de begijnen in 1652 uit Nederland verdreven. Vijf ervan vestigen zich met de toelating van de bisschop van Antwerpen te Duffel. Om in hun onderhoud te voorzien hielden ze zich bezig met het onderricht van kinderen, het verzorgen van zieken aan huis en het helpen van de pastoor, een Norbertijn van Tongerlo. Op 13 mei 1790 zijn ze "begost uytzinnige vrouwen in de kost te nemen" tegen geringe vergoeding. In 1825 kregen ze de toelating zich uit te breiden tot 14 begijnen. Toen Guislain de instelling in 1841 bezocht,⁶⁰ waren er slechts vier krankzinnige vrouwen. Ze werden in cellen geplaatst, waarvan twee voor woelige patiënten. De gebouwen waren weinig geschikt om geesteszieken op te nemen. In 1853 werd de eerste geneesheer voor het gesticht benoemd en werden talrijke aanpassingen gedaan, zoals het bouwen van cellen en een badkamer. In 1871 werden de begijnen diocesane religieuzen en kregen de naam van Zusters Norbertienen. De instelling groeide enorm aan vanaf 1895 toen ook behoeftige patiënten opgenomen werden. In 1924 werd een bijhuis te Zoersel geopend.

De Maricolen te Dendermonde werden gesticht op 19 maart 1663 door het toedoen van Anna Puttemans, een vrome begijn en pater Herman a Sancto Norberto, een Karmeliet. Anna Puttemans en haar genootschap van geestelijke dochters verkochten alles om samen te wonen onder de inspiratie van Theresia van Avila. In 1668 kregen ze van deken Hilduard d'Haens bij testament een huis in de Groenstraat dat later het klooster van de "arme Marollekes" ge-

58. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 103.

59. N.N., *Oorsprong en groei van het Convent van Bethlehem*, onuitgegeven historiek, 9 p.

60. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 103.

noemd werd.⁶¹ De contemplatieve lekenvrouwen leefden van eigen arbeid en namen verwaarloosde kinderen en oude vrouwen in hun klooster op. Sinds 1700 verzorgden ze ook de krankzinnigen in het burgerlijk krankzinnigen-gesticht aan de Dijkstraat.⁶² Kort voor of na de Franse Revolutie werden de Maricolen een diocesane congregatie van echte kloosterlingen met geloften.⁶³ Vanaf toen hielden ze onderwijs voor betalende en behoeftige meisjes te Dendermonde. In 1798 werd het klooster afgeschaft en de Commissie van Burgerlijke Godshuizen plaatste er de krankzinnigen. In 1829 kregen ze van Willem I de wettelijke erkenning voor het verplegen van zinnelozen.⁶⁴ Toen Guislain in 1841 de instelling bezocht waren er 20 religieuzen en 2 leken in dienst voor de 38 krankzinnige mannen en vrouwen.⁶⁵ Er was een eigenaardig contract gesloten tussen de Commissie en de zusters: de zusters kregen 0,80 fr. per dag, maar moesten onmiddellijk 0,20 fr. per dag terugbetalen voor de huur en alle onderhoudskosten van de gebouwen op zich nemen. Deze waren helemaal niet geschikt om krankzinnigen op te nemen en doordat er geen indeling was van de zieken, heerste er steeds een enorme wanorde en tumult in het gesticht. Guislain loofde de inspanningen van Dr. Van Duyze om in deze slechte omstandigheden het lot van de geesteszieken te verbeteren. In 1845 begonnen de Zusters een nieuw huis te Lede. Eerst gaven ze er onderwijs, maar in 1848 schakelden ze over naar de verpleging van krankzinnigen. Op dat moment stopten ze de krankzinnigenzorg te Dendermonde en de instelling werd daar gesloten op 5 november 1866.⁶⁶

De Priorij van de Benedictinessen te Menen werd gesticht in 1690. De Dominicanes Jeanne Beghein had de toelating bekomen te Menen een klooster te stichten maar toen ze geen religieuzen vond, had ze beroep gedaan op de Benedictinessen van Poperinge.⁶⁷ Na drie jaar sloot Jeanne Beghein een overeenkomst met de Dominicanessen van Arras om in haar woning een Dominicanessenklooster te stichten. Toen vertrokken de vier Benedictinessen en vestigden zich in een huis daarnaast. In 1700 kregen ze van de Priorin van Poperinge de toelating om een zelfstandige communiteit op te bouwen.⁶⁸ Reeds in 1712 richtten ze een kostschool op en begonnen ze geesteszieke

61. E. VINCK, *De Zusters Maricolen van Dendermonde te Lede. 150 jaar psychiatrische zorg*, Lede, 1979, p. 233.

62. E. VINCK, *De Zusters Maricolen van Dendermonde te Lede*, onuitgegeven historiek, p. 5.

63. E. VINCK, *De Zusters Maricolen van Dendermonde te Lede. 150 jaar psychiatrische zorg*, p. 234-235.

64. *Ibid.*, p. 269.

65. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 76-79.

66. E. VINCK, *o.c.*, p. 269.

67. REMBRY-BARTH, *Histoire de Menin d'après les documents authentiques*, Brugge, 1881, p. 464-465.

68. *Ibid.*, p. 477-478.

vrouwen in hun klooster op te nemen.⁶⁹ Tijdens de slag om Menen tussen de Fransen en de Oostenrijkers moesten de zusters in 1793 naar Oudenaarde vluchten en vonden bij hun terugkeer hun klooster totaal vernield. Door de wet van 5 Frimaire an VI (25 november 1797) werd het klooster afgeschaft en overgedragen naar de Commissie van Burgerlijke Godshuizen maar de zusters mochten de krankzinnigenzorg verder zetten.⁷⁰ Na het Concordaat werd de eredienst hersteld en beslisten de zusters de school te stoppen om enkel nog geesteszieken te verzorgen. In 1841 vond Guislain het één van de beste private instellingen van het land.⁷¹ Vooral de jaren daarvoor werden er veel verbeteringswerken uitgevoerd. De gebouwen waren in goede staat en van de beste geschikte voor de krankzinnigenzorg. De zusters verzorgden de vrouwen zeer goed en gebruikten weinig dwangmiddelen. De voeding was goed en er heerste een enorme rust en orde in het gesticht. De 39 krankzinnige vrouwen hadden een eigen kamer en werden zoveel mogelijk aan het werk gezet. Maar zoals altijd bij de religieuzen ontbrak er een echte medische behandeling en baden.

De 19de eeuwse charitatieve congregaties

In de vorige hoofdstukken hebben we het reeds gehad over de Broeders en Zusters van Liefde en de Zusters van de Bermhertigheid Jesu. Hier zullen we nog het ontstaan schetsen van twee andere charitatieve organisaties: de Broeders van St.-Jan de Deo en de Hiëronymieten.

De Broeders van St.-Jan de Deo zijn eigenlijk ontstaan uit de Broeders van Liefde. De indirecte aanleiding was de vraag van het Gentse Stadsbestuur aan P.J. Triest een apart genootschap op te richten voor de ziekenverpleging aan huis.⁷² Dit was een taak die de Alexianen voor de Revolutie deden en die de Broeders van Liefde als vierde gelofte aanvaard maar nog niet uitgevoerd hadden. Anderzijds konden de stadshospitalen van Gent niet alle zieken uit de stad en de omgeving opnemen. Op 2 december 1820 zond Triest drie Broeders van Liefde naar het voormalige Alexianenklooster om er een voorlopige communiteit te stichten.⁷³ In de loop van 1821 werden een aantal betalende patiënten uit het overbevolkte Geeraard Duivelsteen naar het Alexianenklooster geplaatst. In hetzelfde jaar ontwierp Triest de Regel voor de

69. *Ibid.*, p. 489-490.

70. *Ibid.*, p. 505-505.

71. J. GUISLAIN, *o.c.*, p. 59-60.

72. L. CNOCKAERT, *o.c.*, p. 446-447.

73. N.N., *Le très Reverend Chanoine P.-J. Triest. Fondateur de la Congrégation des Frères de la Charité*, Gent, 1950, Dl. VI: p. 101.

Broeders van St.-Jan de Deo en in de Bijloke werden ondertussen enkele novicen onder de leiding van Br. Bernard, de overste van de Broeders van Liefde, aanvaard. Op 25 april 1823 werden dan de gevangenen uit het Alexianenklooster naar de centrale gevangenis overgebracht.⁷⁴ Op 24 juni begaven de eerste drie novicen zich naar het Alexianenklooster in vervanging van de daar aanwezige broeders. Br. Basilius werd de eerste overste van de Broeders van St. Jan de Deo. In 1824 konden ze zich wagen aan hun eigenlijk werk, de huisverpleging. Maar zolang ze onder het Hollandse Bewind waren, probeerden ze de indruk te wekken Broeders van Liefde te zijn.⁷⁵ In 1829 verhuisden ze naar het oud-Theresianenklooster dat in 1843 afbrandde. Mgr Delebecque, bisschop van Gent, gaf hun op 24 november 1843 de toelating geld in te zamelen om een nieuw klooster aan te schaffen of te bouwen. Op 22 februari 1844 kocht Kan. De Decker, opvolger van Triest, voor de Broeders van St.-Jan de Deo een deel van de voormalige kartuize (gesticht in 1456) op het Fratersplein.⁷⁶ In 1881 begonnen de broeders het St.-Jozefsgesticht te Sleidinge en in 1946 sloten ze zich aan bij de Broeders Hiëronymieten van St.-Niklaas.

De Congregatie van de Broeders Hiëronymieten is ontstaan uit het Jongensweeshuis in de Nieuwstraat te St.-Niklaas. De Commissie van Burgerlijke Godshuizen had in 1826 het eigendom gekocht om er de jongens en de meisjes uit het oude weeshuis te plaatsen.⁷⁷ De Commissie wilde het werk toevertrouwen aan religieuzen. Op 24 september nam de eerste directeur, Br. Placide, een Broeder van Liefde uit Gent, zijn intrek in de instelling. Reeds op 15 februari 1828 moest Br. Placide zijn ambt neerleggen, omdat hij niet paste in het beleid van de Hollandse regering.⁷⁸ In 1834 werd het huis onder de bescherming van de H. Hiëronymus Emiliani geplaatst, een heilige die in het begin van de 16de eeuw verschillende weeshuizen in N.-Italië had gesticht. In 1835 gaf de Commissie van Godshuizen aan E.H. Van Daele de opdracht enkele mannen op te zoeken om een kloostergemeente te stichten, die zou zorgen voor het weeshuis en een nieuw krankzinnigengesticht. Toen het volgende jaar het plan voor een krankzinnigengesticht niet slaagde, mislukte ook de poging om een kloostergemeenschap op te richten.⁷⁹ In 1839 kon E.H. Van Daele toch twee mannen samenbrengen en op 19 maart keurde Mgr Delebecque de stichting van de Broeders van de H. Hiëronymus Emiliani

74. K.G. REICHGELT, *o.c.*, p. 62-63.

75. *Ibid.*, p. 63.

76. A. VANDERFEESTEN, *Ten huize van St.-Jan de Deo*, Gent, 1969, p. 28.

77. A. VANDERVEE, *De Broeders van den H. Hiëronymus Emiliani. Honderd jaar. Een overzicht van hun geschiedenis*, s.l., 1939, p. 1.

78. *Ibid.*, p. 2.

79. *Id.*

goed.⁸⁰ Het plan om een krankzinnigengesticht te bouwen werd in 1849 hervat. De situatie was in St.-Niklaas immers erbarmelijk. De vrouwen werden goed verzorgd door de Zwartzusters in het Ziekhuis maar de mannen zaten in de slechtste instellingen van geheel het land, nl. het Klein Geel en het gesticht van Wwe Beehiels. In april 1852 werd het nieuwe gesticht geopend.⁸¹ Het was ingedeeld in twee kwartieren, één voor de behoeftigen en één voor de betalende patiënten. Nog in hetzelfde jaar werd een nieuwe afdeling voor onzindelijke patiënten geopend. Na veel moeilijkheden over een deficitair beheer door Br. Overste, werd in 1863 een conventie afgesloten tussen de Commissie en de Congregatie waarbij Br. Theodoor meer onafhankelijk het huis kon besturen.⁸² In 1897 kochten de broeders geheel het eigendom van de Commissie en bouwden in hetzelfde jaar nog een nieuw krankzinnigengesticht voor 300 patiënten.⁸³

Beperkte bibliografie

M. COPENS, *Lotgevallen van het Grauwzusterklooster te Velzele (1344-1896)*, Gent, 1897, 215 p.

Zrs. COVABE, *Het Woord is mens geworden*, Duffel, Dl. I, 1967; Dl. II, 1975, door de zusters van het Convent van Bethlehem.

J. BREBELS, *Verleden van huize St.-Jan de Deo Gent*, 1974, Gent, 180 p.

J. GUISLAIN, *Rapport de la commission chargée par Mr. le Ministre de la Justice de proposer un plan pour l'amélioration de la condition des aliénés en Belgique et de la réforme des établissements qui leurs sont consacrés. Enquête sur l'état actuel des maisons d'aliénés, avec plans et pièces à l'appui*, Brussel, 1842, 135 p.

C.J. KAUFMANN, *The History of the Alexian Brothers from 1300 to 1789*. Dl. I: *Tamers of the Death*, New York, 1976, 234 p.; Dl. II: *The Ministry of Healing*, New York, 1978, 354 p.

A. PANNIER, *Van het Siekhuis aende Anckerstraete tot Sente Nicolaes inden Lande van Waes*, onuitgegeven studie, St.-Niklaas, 1980.

REMBRY-BARTH, *Histoire de Menin d'après les documents authentiques*, Brugge, 1851, p. 464-514.

J. REYNAERT, *Het Ziekhuis van 1710 tot 1910*, St.-Niklaas, 1910, 27 p.

T. STROOBANTS, *De Broeders Alexianen te Tienen*, onuitgegeven studie, Tienen, 1975, 79 p.

M. VAN DER EYKEN, *Ziekenzorg te Diest van de 12de tot de 18de eeuw*, Diest, 1979, p. 51-57.

80. *Ibid.*, p. 3.

81. *Ibid.*, p. 6.

82. *Ibid.*, p. 11-12.

83. *Ibid.*, p. 20-21.

A. VANDERFEESTEN, *Ten Huize van St.-Jan de Deo*, onuitgegeven brochure, Gent, 1969, 31 p.

A. VANDERVEE, *De Broeders van den H. Hiëronymus Emiliani. Honderd Jaar. Een overzicht van hun geschiedenis*, s.l., 1939, 35 p.

E. VINCK, *De Zusters Maricolen van Dendermonde te Lede. 150 jaar psychiatrische zorg. 1829-1979*, Lede, 1979, 527 p.